

О НЕКИМ АСПЕКТИМА РАЗВИТКА ЦРНОГОРСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ПИТАЊА У ПЕРИОДУ 1919—1941.

Расположење црногорског народа за уједињење са другим југословенским народима, 1918. године, било је опште. Међутим, због начина уједињења одушевљење је убрзо уступило мјесто разочарању. Начин уједињења, односно присаједињења Србији, како је изгласано на Подгоричкој скупштини (13. IX 1918), унио је незадовољство и неспокојство код широких слојева црногорског народа. Али незадовољство је наступило не само због начина уједињења него и због друштвено-политичких и економских проблема који су проистекли из онаквог уједињења. Потпуно негирање црногорског националног бића, нерјешавање елементарних егзистенцијалних питања, терор и други облици безаконја које су проводили представници нове власти довели су, почетком 1919. године, до оружаног устанка.¹ Иако је устанак био угушен, један број устаника је побјегао у шуму, а будући да су устаници (односно „комити“, како су у народу названи) имали по-

¹ О узроцима незадовољства црногорског народа ситуацијом која је настала у Црној Гори након уједињења један од најистакнутијих црногорских комуниста тога времена је, поред осталог, забиљежио: „Одмах после војне окупације Црне Горе и проглашења те окупације од стране Подгоричке народне скупштине „народним уједињењем“ приступљено је ликвидацији самосталности и то: 1. насилним и незаконитим путем извршена је измјена свих дотадашњих црногорских закона у већем дијелу Црне Горе а унутрашња администрациона подјела, која је важила по црногорском закону за цијелу Црну Гору, обноћ је избрисана; 2. Црна Гора је сведена по рангу и величини на један обични србијански округ... 3. У свима писаним и цртаним документима, као што су историје, географске карте итд. који би требали да прикажу слику прошлости или садашњости, брише се или умањује значај постојања самосталности Црне Горе. У званичним историјама у колико мора да се говори о Црној Гори и њеној прошлости, она се спомиње и третира као дио Србије и србијанске историје, јер је баш тенденција србијанском империјализму (мисли се на политику великосрпске буржоазије — примј. Р. П.) да путем тих историјских фалсификата оспори право Црној Гори на постојање њезине државне индивидуалности... Ако бисмо пак зашли у појединости политичког угњетавања и терора у Црној Гори од стране србијанског империјализма, то би нас далеко одвело, јер у опште тамо радни народ нема никаквих политичких слобода ни човјечанских права...“ Гојко Самарџић, Борба бр. 4. и 5. од 13. и 20. III 1926; *Извори за историју радничког покрета и револуције у Црној Гори 1918 — 1945.* (у даљем тексту: *Извори*), Серија I, књ. 1, одабрао и уредио др Јован Р. Војовић, Титоград 1971, док 215).

дршку једног дијела народа, то се тај проблем повлачио све до 1924. године.²

Због свеукупне како унутрашње тако и међународне ситуације у погледу положаја Црне Горе, њен проблем је у политичким дебатама и на новинским ступцима добио третман као црногорско питање. За великосрпску буржоазију црногорско питање се углавном сводило на питање црногорске династије, политичке емиграције, устаника и незадовољних појединаца, па је она, нарочито послје смрти краља Николе (1921. године), рјешење тражила у ликвидацији црногорске емиграције и устаника, односно политичких незадовољника који су се били одметнули у шуму. Она није жељела да схвати да је то у ствари било питање читавог црногорског народа и његовог положаја у новој држави. И док је црногорску политичку емиграцију ликвидирала политичким путем, на основу Рапалског уговора, излаз против устаника и других политичких незадовољника у Црној Гори великосрпска буржоазија је тражила у војничким и полицијским мјерама.

На питању уједињења и положаја Црне Горе у новоствореној држави црногорско друштво се подијелило на двије политичке групе: на тзв. „бјелаше“ и „зеленаше“, тј. присталице и противнике безусловног уједињења. Иако ове групе нијесу имале карактер политичких партија, ова подјела се задржала све до априлског рата 1941. године, а дијелом и у току II свјетског рата.

Уочи избора за Конституанту, 1920. године, „бјелаше“ су се почели политички раслојавати. Они су приступили српским грађанским партијама, највише Демократској, а затим Републиканској, Радикалској и Земљорадничкој, према сопственим интересима појединаца и група, а да при том нијесу образовали било какву политичку партију на темељу тзв. ујединитељског покрета, не водећи рачуна о судбини Црне Горе и црногорског народа, а ликвидацију црногорске државности они су сматрали као свој главни политички капитал. То што су се појединци касније разочарали у нови режим, а неки од њих и прикључили револуционарној борби црногорског народа, не мијења њихову основну карактеристику.

„Зеленашима“ у то вријеме није било дозвољено да формирају политичку странку, па им је на тај начин било онемогућено да се појаве на изборима као политички фактор.

Током 1919. и 1920. године у Црној Гори су формиране организације КПЈ. Послије Вуковарског конгреса КПЈ, односно уочи избора за Конституанту, организација Комунистичке партије у Црној Гори се организационо конституисала, када је изабрано и покрајинско руководство.³

² В.: Др Димитрије — Димо Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград 1962, 331 — 370.

³ Др Јован Р. Бојовић, *Формирање КП у Црној Гори*, Историјски записи (даље: ИЗ), 1—2, 1969, 179 — 187.

На изборима за Конституанту (28. XI 1920) црногорски народ је изразио своје незадовољство и према начину уједињења и према положају Црне Горе у новој држави. Иако су власти предузеле све расположиве мјере да се изађе на изборе, пријетећи и репресалијама онима који постане супротно, око 34% бирача је изборе бојкотовало, док је о доних који су изашли на изборе око 60% дало гласове комунистичким и републиканским кандидатима (од 10 посланичких мандата комунисти су добили четири) републиканци два, а монархистичке партије свега четири.⁴ За комунистичке кандидате су гласали не само присталице КПЈ него, у великој мјери, и национално незадовољне масе.⁵

Међутим, последице избора национално незадовољство масе у Црној Гори удаљиле су се од КПЈ, како због бијелог терора, који је режим предузео против ње, тако и због околности да је КПЈ у то вријеме, у погледу националног питања, стајала на централистичким позицијама.⁶

Неправилан став КПЈ, у то вријеме, према националном питању, као и несхватање водећих црногорских комуниста да се црногорски народ, кроз свој специфични историјски развитак, формирао у црногорску нацију учинио је да она (КПЈ) тада руководећу улогу у црногорском националном покрету препусти другим политичким снагама. Све дотле док није кориговала свој став о националном питању, па разумије се и о црногорском, и док није стала на чело црногорског националног покрета, средином тридесетих година, КПЈ није имала значајнији утицај у широким слојевима црногорског народа.

Појава Црногорске федералистичке странке (ЦФС), са пароланама о федеративном уређењу државе, по коме би све југословенске земље, које су у свом историјском развоју постале посебне политичке, економске и културне јединице, имале равноправан положај у новој државној заједници, учинила је да се знатан дио национално незадовољних маса окрене к њој и поклонити јој повјерење.⁸ То се нарочито манифестовало на парламентарним изборима 1923, а поготово 1925. године, када је Црно-

⁴ Види Нико С. Мартиновић, *Раднички покрет у Црној Гори под руководством Јована Томашевића*, Београд 1955, 57; Радоје Пајовић, *Учешће КПЈ у Црној Гори на парламентарним изборима*, ИЗ, 1, 1959. 92 — 96.

⁵ Црногорац, орган Црногорске федералистичке странке бр. 10, Подгорица, од 28. II 1925; Извори, док. 211, Резолуција Покрајинске конференције КПЈ за Црну Гору из 1926. год.

⁶ Извори, док. 211, Резолуција Покрајинске конференције КПЈ из 1925. године; Гојко Самарџић, О црногорском питању, Борба бр. 3 од 6. III 1926. (Извори, док 213).

⁷ Од црногорских комуниста за рјешење црногорског националног питања једино се залагао, у то вријеме, др Вукашин Марковић (Видјети: Проглас др Вукашина Марковића црногорском народу из 1921. године, Извори, док 126).

⁸ Црногорац бр. 37, од 30. VII 1927.

горска федералистичка странка, упркос изборном терору, стала у ред најутицајнијих партија и добила највише гласова.⁹

Премда је Црногорска федералистичка странка у свом програму, као и у својој пропаганди, више пажње посвећивала државном уређењу него националном питању, она је, у периоду од 1920. до 1929. године, постала водећа политичка снага у црногорском националном покрету, који су прихватили широки слојеви у првом реду сеоског, а затим и градског становништва, добар дио омладине, као и дио народа који се својевремено декларисао за онакво уједињење али се касније разочарао у нову власт.¹⁰

Трећа земаљска конференција КПЈ означила је прелом у третирању националног питања. Став да је Југославија вишенационална држава и подршка покретима земаља Југославије, осим осталих и Црне Горе, за аутономију, дао је значајан подстицај организацији КПЈ у Црној Гори за преиспитивање свога става према националном питању.¹¹

На покрајинској конференцији КПЈ за Црну Гору, 1925. године, закључено је да партијска организација убудуће треба да иступа за самоопредјељење црногорског народа укључујући и отцјепљење.¹² Међутим, како КПЈ у Црној Гори није имала уза се шире слојеве народа, поготово не оног који је био национално незадовољан, то се она оријентисала да пружи помоћ у том погледу црногорском револуционарном покрету, на чијем је челу стајала ЦФС. Како је у међувремену, почев од парламентарних избора 1923. године, ЦФС напустила револуционарну тактику и ступила на реформистичке позиције, то је организација КПЈ у Црној Гори усмјерила своје напоре да се од федералистичких маса створи једна национално револуционарна партија, са републиканским програмом и са оријентацијом на стварање радничко-сељачког блока. Због тога је КПЈ у Црној Гори настојала да се повеже и са присталицама Земљорадничке партије, односно са њеним Лијевим крилом.¹³

У радничкој штампи објављивани су текстови водећих црногорских комуниста у којима је објашњаван нови став КПЈ о националном питању. У тим написима се даје критика начина уједињења, а нарочито одлуке Подгоричке народне скупштине, која је „просто предала Црну Гору“ великосрпској буржоазији.¹⁴

⁹ На изборима од 18. III 1923. године ЦФС је добила свега 228 гласова мање од Радикалске партије, која је била на власти, док је на изборима од 8. II 1925. ЦФС добила највише гласова — 8.9995 (Демократска партија, као друга по резултату, добила је 7.936 гласова). Видјети о томе: Р. Пајовић, н. дј., 96 — 104; Црногорац бр. 10, од 28. II 1925, 1.

¹⁰ Црногорац бр. 37, од 30. VII 1927.

¹¹ Историјски архив КПЈ, том II, Београд 1950, 59 — 73.

¹² Извори, док. 211, Резолуција Покрајинске конференције КПЈ за Црну Гору из 1925. године.

¹³ Исто, док. 212, Предлози ПК КПЈ за Црну Гору III конгресу КПЈ.

¹⁴ Гојко Самарџић, О црногорском питању, Борба бр. 3, од 6. III 1926. (Извори, док. 213).

Вођство црногорских федералиста је критиковано што је тежиште своје борбе усмјерило на парламентарну критику, што је избјегавало да своју акцију повеже са борбом осталих угњетених нација у Југославији и на Балкану, а посебно што је потцјењивало снагу револуционарног радничког покрета и одбијало да му се приближи.¹⁵

Црногорски комунисти нијесу имали илузија да ће црногорско национално питање моћи да ријеше црногорски федералисти, већ да то питање може да ријешу само авангарда радничке класе када она стане на чело црногорског народа у борби за његово политичко и економско ослобођење. Истина, они су тада сматрали да ће црногорско питање моћи да се ријешу само у слободном (федеративном) савезу свих нација на Балкану, гдје би Црна Гора, као и остале балканске земље, представљала посебну јединицу у политичком, економском и културном погледу. Такво мишљење, односно став о балканској федерацији, није био међутим, само став црногорских комуниста, већ КПЈ у цјелини, што је био непосредни резултат гледишта Коминтерне.¹⁶ Нешто касније, и црногорски комунисти ће доћи до тачног сазнања да се федеративно уређење државе и национално питање у Југославији не могу праведно ријешити у буржоаском систему, већ једино у социјализму.¹⁷

На бази одлука III конгреса, ЦК КПЈ је прихватио предлог црногорске партијске организације у погледу стварања блока црногорског радног народа са федералистима, па јој је препоручено да се са том акцијом паролем иступи на општинским изборима 1926. године. С тим у вези ЦК КПЈ је израдио и изборну платформу. Осим подршке федералистима, нарочито њиховој пароли о аутономији Црне Горе, организација КПЈ у Црној Гори је добила задатак ад иступи и са самосталним паролама, као што су: право на самоопредјељење до отцјељења Црне Горе.

У погледу сарадње са федералистима организација КПЈ је наишла на двоструки отпор. Код једног дијела партијског чланства споро је продирало гледиште о самоопредјељењу црногорског народа, а посебно о сарадњи са федералистима. Ни федералистичко вођство није свуда прихватало сарадњу са КПЈ у изборима, нарочито не тамо гдје је оно било састављено од конзервативних политичара, блиских бившем црногорском двору, или тамо гдје КПЈ није имала довољно присталица па се није очекивао успјех од те акције, па је радије пактирало са радикалима или другим великосрпским грађанским партијама. Ипак је у неким општинама дошло до сарадње КПЈ и федералиста. За разлику од федералистичког вођства, федералистичке масе су радо прихватале сарадњу са КПЈ и учествовале заједно на пред-

15 Исто, Борба бр. 7, од 27. III 1926. (Извори, док. 216).

16 В. пр Душан Лукач, *Раднички покрет у Југославији и национално питање 1918 — 1941*, Београд 1972, 201 — 205 и даље.

17 Зета, Подгорица, бр. 41, од 27. X 1935, 2.

изборним скуповима. И тамо гдје на изборима није био постигнут успјех, федералистичке масе су са повјерењем гледале у КПЈ, тако да је том акцијом био створен темељ за даљу сарадњу у том правцу.¹⁸

И поводом парламентарних избора 1927. године, организација КПЈ у Црној Гори се поново обратила вођству Црногорске федералистичка странка за сарадњу на бази заједничке платформе, у првом реду права за самоопредјелјење црногорског и других народа Југославије. ПК КПЈ за Црну Гору се са сличном платформом обратио за сарадњу и црногорским земљорадницима и републиканцима у циљу стварања Републичког радничко-сељачког савеза. Међутим, позив за сарадњу су одбила вођства и федералиста и земљорадника. Политика вођства Црногорске федералистичке странке, која је из дана у дан напуштала интересе црногорског народа, допринијела је да чланство ову партију почне масовно напуштати, што су потврдили и избори из 1927. године, на којима је ЦФС добила 42,8% гласова мање него на претходним изборима.¹⁹

Посљедњи период у развоју КПЈ у међуратном периоду (1913—1941) спада истовремено и у најзначајнији. У том периоду а нарочито од 1937. године, КПЈ је успјела да створи такав кадар лењинистичког типа, који је и идејно и физички био у стању да се ухвати у коштац и са најтежим проблемима који су потресали грађевину Краљевине Југославије и да да основни правац за њихово рјешавање. Два момента треба при томе посебно нагласити, који падају баш на почетку овог периода. Прво, КПЈ се крајње одлучно заузима за рјешење националног питања, с тим да се оно ријешу у границама Југославије. И даље се настављало с акцијом за право сваке нације на самоопредјелјење до отцјепљења, али је тежиште било на овом првом, без обавеза на друго, У вези с тим стало се на становиште да комунисти морају постати водећи фактор националних покрета сваког југословенског народа. И друго, тада започиње акција на стварању широког антифашистичког народног фронта, који би окупио све демократске снаге у земљи, укључујући ту прије свега раднике и сељаке, а затим и све демократске снаге из редова грађанских партија, које би биле спремне да се боре против пријетеће опасности од међународног фашизма, против фашизације земље, за увођење демократских слобода и рјешење свих актуелних проблема из политичког и економског живота земље.²⁰

¹⁸ Извори, док. 225 (Изворна платформа), док. 230 (Извјештај ПК КПЈ за Црну Гору од 22. VIII 1926); Јован Р. Бојовић, *Учешће КПЈ у Црној Гори на општинским изборима 1926. године*, ИЗ, 2, 1965, 309 — 310.

¹⁹ Р. Пајовић, нав. дј., 101 — 110.

²⁰ Јанко Плелерски, *КПЈ и национално питање у првој југословенској држави* (реферат на V конгресу историчара Југославије у Охриду); др Душан Лукач, н. дј., 202; Р. Пајовић, *Активност народног фронта у Црној Гори (1935 — 1936*, ИЗ, 3 — 4, 1959, 125); Тодица Никчевић, *Прилог изучавању политичких борби у Црној Гори 1929 — 1937*, *Историја XX века*, зб. радова, Београд 1962, 101.

У току 1931. и 1932. године КПЈ у Црној Гори почела је да преодолјева кризу која је настала као посљедица шестојануарске диктатуре, да обнавља и активира своје организације и да изводи одређене политичке акције. У току наредне двије године, након формирања мјесних и окружних комитета, партијска организација Црне Горе и организационо се сређује. У духу најновијих директива она интензивно ради на чвршћем повезивању са радним масама, улази у УРСС-ове синдикате, а почиње вршити утицај у разним спортским и другим удружењима. Тада почиње и чвршће повезивање са сеоским становништвом, у циљу организовања и вођења економских акција сељака.²¹ У тим акцијама, као и у прогласима и лецима које је издавала, КПЈ је иступала и са паролама о националном смоопредјељењу црногорског народа, о радничко-сељачкој републици Црној Гори и сл. На тим акцијама и паролама КПЈ је и у том периоду успијевала да окупи бројне федералистичке масе, тако да су многи федералисти изјављивали да су им ближи комунисти него федералистичко вођство. Међутим, за разлику од става до 1929, Партија је сада настојала да узме водећу позицију у црногорском националном покрету и за релативно кратко вријеме у томе је успјела. Али се она више не ослања, ни у том погледу, само на федералистичке масе, него је под заставу борбе за националну равноправност позвала све демократске снаге, па разумије се, и из редова „бјелаша“.²²

Тако је КПЈ организационо и политички спремна дочекала почетак рада на стварању Народног фронта 1935. године. Та се акција претворила у један широки покрет, на чијој је изградњи КПЈ радила у два правца: на окупљању широких народних слојева и на повезивању са вођствима грађанских партија у Црној Гори. И за ово друго било је извјесних предуслова, јер је то вријеме када је грађанска опозиција почела да се прикупља и да обнавља свој рад који је био замро у вријеме диктатуре, и када је и за грађанске политичаре питање положаја Црне Горе постало једно од централних питања.²³

Очекивања да ће послје петомајских избора 1935. године доћи до преуређења државе довела су до врло запаженог политичког гибања код грађанских партија и до велике полемике о националном питању и положају Црне Горе у Југославији, У тој полемици, која се одвијала преко грађанских листова: подгоричке *Зете* и никшићке *Слободне мисли* узели су учешћа комунисти, федералисти и демократи. Посебно је била темпераментна дискусија о том проблему између федералиста и демократа.

²¹ Р. Пајовић, *Активност Народног фронта 1935 — 1936*, ИЗ, 3 — 4, 1959, 128 — 129.

²² Исто, 130.

²³ Т. Никчевић, н. дј. 63.

Ставови неких федералиста о уређењу државе и националном питању у многоме су се подударали са ставовима КПЈ, што је несумњиво био резултат њеног утицаја.²⁴

Представници великосрпских грађанских партија у Црној Гори, које су стајале на централистичким позицијама, били су против федеративног уређења земље, а поготово против националне равноправности Црногораца. У погледу федеративног уређења земље, изузетак су донекле били демократи, који су се на том питању разишли са званичним вођством у Београду. Тако су представници бивше Демократске странке у Црној Гори стали на становиште да, приликом евентуалног преуређења Југославије, Црна Гора са сусједним крајевима постане управна јединица способна за „економско-привредни и културно-просвјетни развој и напредак.“²⁵

На иницијативу КПЈ у Подгорици је, у октобру 1935, дошло до заједничке конференције са представницима Удружене опозиције (федералисти, демократи и земљорадници), на којој је требало да се потпише споразум о сарадњи у оквиру Народног фронта, да се том приликом донесе заједничка резолуција која би била прочитана на великом народном збору, који би се послје тога одржао. Међутим, учесници конференције нијесу могли да се сложе око резолуције, односно захтјева за федеративним уређењем државе, па је тај покушај пропао. Преговори су затим настављени у Цетињу, али је тамо постигнут само половичан резултат, јер су резолуцију потписали само демократи и комунисти, а одржавање збора забранила је полиција.

Партији је ипак успјело да организује неколико народнофронтских зборова са представницима појединих опозиционих група. Тако су у току 1935. у заједници са земљорадницима одржани народнофронтски зборови у Никшићу (5. VIII) и Жабљаку, са демократима у Бару и Вирпазару. Нарочито је био импозантан скуп у Никшићу, на којему је учествовало око четири хиљаде људи.²⁶

Свакако један од најуспјелијих народнофронтских зборова одржан је 26. јуна 1936. на Белведеру код Цетиња, у знак протеста против масовног хапшења црногорских комуниста и њиховог одвођења у Дубровник, гдје су били подвргнути полицијској тортури. На овом збору, гдје је полиција пуцала на голоруки

²⁴ Тако је један федералиста, поред осталог, писао: „Признати се мора да ову државу сачињавају више народа и земаља. Ти народи су вјековима живјели својим особеним животом; национално, економски, културно и политички у својим земљама. Таквим самосталним животом живјела је и Црна Гора, слободна и независна, више од осталих. Њен народ изградио је за то вријеме своју посебну историјску, културну и политичку индивидуалност у толикој мјери да се и данас њени становници осјећају посебним народом црногорским...“ (Зета, бр. 41, од 27. X 1935, 3, „Економско и национално питање Црне Горе“).

²⁵ Зета бр. 41, 27. X 1935, 1.

²⁶ Р. Пајовић, *Активност Народног фронта*, 136 —137.

народ, убила шест и ранила око 30 грађана, прочитана је резолуција, у којој се поред осталог тражи равноправност Црне Горе и бирање црногорске народне скупштине на Цетињу, која ће рјешавати о судбини црногорског народа. На збору су учествовали комунисти, федералисти, представници радикалске групе Аце Станојевића и лијевог крила земљорадника.²⁷

Читав покрет је на неки начин имао национално обиљежје, је рје испред уобичајеног назива Народни фронт слободе додаван атрибут „црногорски“, а људи који су одређивани да на зборовима одржавају ред носили су на лијевој руци траке са иницијалима ЦНФС (Црногорски народни фронт слободе).²⁸

Крајем октобра 1935. партијска организација за Црну Гору објавила је основне услове народнофронтовске платформе за сарадњу са опозиционим групама. У њој се, поред других политичких и економских питања, на видном мјесту истичу и захтјеви: да Црна Гора добије равноправан положај са осталим земљама Југославије и да се давањем пуних слобода народу да свакоме могућност да слободно одлучује својом судбином. Истовремено су позвате све опозиционе групе на сарадњу на реализацији захтјева изнесених у платформи. Том приликом се каже: „Без обзира да ли ће се зборови и конференције одобрити по Црној Гори или не, ми ћемо у изложеним смјерницама водити оштру и бескомпромисну борбу, јер од нас самих у Црној Гори, односно од активности свију нас и слоге у борби зависи хоћемо ли ми бити равноправни грађани или не“.²⁹

То, наравно, није била комплетна платформа, већ само неки основни захтјеви за сарадњу са грађанским партијама у оквиру Народни фронт. Иначе, за једном комплетном платформом осјећала се потреба још од самог почетка народнофронтовске акције. На потребу такве платформе указано је још на Пленуму ПК КПЈ за Црну Гору, који је одржан у току љета 1935. године.³⁰ Међутим, многе околности, поред осталих и велика полицијска провала која је обухватила и готово преполовила партијску организацију у Црној Гори (почетком марта 1936), одложиле су рад на изради платформе до краја 1937. када је дефинитивно била готова и објављена под насловом „Платформа за сарадњу свих Црногораца за демократију и равноправност Црне Горе у Југославији“. Платформа је врло широко конципирана, подијељена у четири групе проблема (политичка, економска, сељачко-радничка и остала социјална и културна питања), са укупно 37 ставова, односно захтјева.

Пошто су основни ставови Платформе објављени, то ћу навести само три прва захтјева из групе политичких питања.

²⁷ Исто, 143.

²⁸ Исто.

²⁹ Зета, бр. 41, од 27; X 1935, 2.

³⁰ Р. Пајовић, н. дј., 130.

— За распуштање Скупштине и Сената, а за расписивање потпуно слободних тајних избора са општим једнаким правом гласа за Уставотворну скупштину са невезаним и слободним листовима;

— За доношење новог Устава, по споразуму слободно изабраних народних представника сваке покрајине, који ће гарантовати равноправност свим народима и национално-историјским индивидуалитетима у Југославији;

— За пуну равноправност Црне Горе, тако да она, приликом преуређења државе, има бити равноправна политичка јединица са осталим јединицама у оквиру Југославије.³¹

Платформу је објавио Иницијативни одбор Радничко-сељачке партије (овим именом је у Црној Гори називана Јединствена радничка партија, односно Странка радног народа); потписала су је 23 угледна домаћина из свих крајева Црне Горе, а објављена је у 5000 примјерака.³²

Потписници Платформе истичу да су они непосредни тумачи народног расположења у Црној Гори, и да су питања и захтјеви, изложени у том документу, заједнички свим поштеним и напредним Црногорцима и очекују да ће се за њихово рјешавање водити јединствена борба, без обзира на раније партијске разлике или друге подвојености. Посебно је наглашено да сви захтјеви, изложени у Платформи, нијесу једини услов за сарадњу. „Напротив“ — истиче се у Платформи — „ми примамо руку свих оних Црногораца, противника диктаторских и реакционарних режима који су вољни да са нама сарађују по ма којем од истакнутих питања или групе питања, и да се залаже за њихово остварење, те изјављујемо да смо спремни и на такву сарадњу.“³³

Потписници, односно аутори Платформе, позвали су радни народ Црне Горе, црногорску радничку и сељачку омладину, све напредне и демократски оријентисане интелектуалце и јавне раднике да се окупе на овом *општем народном програму*, на програму: слободе, братства, једнакости и равноправности свију народа и свију историјских покрајина у државној заједници Југославије.³⁴

КПЈ је поново повела преговоре са представницима грађанских партија у циљу остваривања сарадња у борби за остваривање захтјева изнесених у Платформи. Преговори су вођени са представницима Блока народног споразума и у врху и у Црној Гори. Као резултат тих преговора постигнут је споразум са пред-

³¹ АИИ—Т, IV 5 — 1 (1938); V. J. P. Бојовић, *Манифест ЦК КПЈ од јануара 1937. године и његов одраз на рад Партије у Црној Гори*, ИЗ, 1, 1968, 62 — 63.

³² Р. Пајовић, *Рад КПЈ на стварању легалне радничке партије с посебним освртом на Црну Гору (1935 — 1940)*, Пета земаљска конференција КПЈ, зб. радова, Загреб 1972, 190.

³³ Исто.

³⁴ J. P. Бојовић, *Манифест ЦК КПЈ*, 64.

ставницима Земљорадничке и Демократске странке у Црној Гори, као и са једним крилом федералиста (група око Сава Вулетића) за неке конкретне акције, као што су масовне демонстрације у Никшићу, Подгорици и Колашину (у септембру 1938) приликом доласка предсједника владе М. Стојадиновића.³⁵

До трајније сарадње са вођством опозиционих грађанских партија није могло доћи из више разлога, прије свега због антикомунистичког расположења највећег броја грађанских политичара, тако да су неки од њих видјели већу опасност од комунизма него и од међународног фашизма.

Руководства опозиционих грађанских партија у врху посебно нијесу била искрено за борбу против фашистичке опасности, што је била једна од основних тежњи Народног фронта. Она су се, напротив, супротставила антифашистичком расположењу маса, што је довело до раслојавања унутар самих грађанских партија, до дистанцирања обласних руководства од своје централе, што је утицало на осипање њиховог чланства и до његовог укључивања у дјелатност Народног фронта.³⁶

И тако краткотрајна сарадња у одређеним акцијама, као што су били народнофронтовски зборови, антирежимске демонстрације или избори (општински 1936. и парламентарни 1938), била је од несумњивог значаја за народнофронтовску оријентацију и окупљање широких слојева народа на општеном програму борбе црногорског народа. Сарадња с грађанским политичарима, макар и привремена, била је од значаја и због тога што ће се поједине грађанске структуре извлачећи корисне поуке из тих контаката са КПЈ одредијели касније за народноослободилачки покрет.

Народни фронт слободе био је само једна од форми дјеловања кроз чију се активност КПЈ борила за федеративно уређење земље и националну равноправност. КПЈ је са својим националним програмом у Црној Гори успјешно иступала и преко Радничко-сељачке странке (у Црној Гори синоним за Јединствену радничку партију, односно Странку радног народа), чија је активност била најзапаженија у периоду од 1937. до 1940. године. Преко Радничко-сељачке странке КПЈ је успјела да покрене радни народ Црне Горе у борбу против режима за остварење својих најосновнијих права. Преко *Гласа Црне Горе*, који је био гласило ове странке, КПЈ је саопштавала јавности своје политичке ставове. У првом броју тог листа КПЈ је објавила чланак поводом споразума Цветковић-Мачек, у коме се захтијева да се споразум на демократски начин спроведе у живот и да се прошири на све народе Југославије, како би постао прави народни споразум и одговарао народним жељама и интересима. Обавјештавајући јавност да се у Црној Гори води борба за демократске

³⁵ Исто.

³⁶ Д. Лукић, н. дј. 328.

слободе и за равноправност и братски споразум са свим народима Југославије, а против рата и фашизма, у напису се апелује за дозволу да се сви народни слојеви могу слободно изјаснити о свим питањима. Иницијативни одбор Радничко-сељачке странке обратио се писмено потпредседнику владе В. Мачеку са захтјевом за демократизацију земље и да се споразум прошири и на Црну Гору.³⁷

На ерализацији националног и општеноародног програма КПЈ укључили су се сви слојеви друштва, посебно омладина, затим напредни покрет жена, синдикати и сеоско становништво готово у цјелини.

Од првих почетака рада на стварању Народног фронта у Црној Гори КПЈ је настојала да у овај општеноародни покрет укључи омладину и жене.

Почев од фебруарских демонстрација 1935. године омладина се масовно укључила и узела активно учешће у свим акцијама Народног фронта и показала да она представља снажан фактор у борби против рата и фашизма, као и против домаће реакционарне буржоазије. Тако рећи сва омладина — радничка, сеоска, средњошколска и студентска, предвођена СКОЈ-ем и КПЈ — дјеловала је јединствено у оквиру покрета Црногорске омладине. Она се укључила и у међународни антифашистички покрет омладине за мир, при чему се посебно активирала уочи конгреса у Женеви (31. VIII — 7. IX 1936). Првог децембра 1936. године Црногорска омладина је објавила свој манифест, у коме је предложила пуну подршку платформи Народног фронта слободе. Захтијевајући да се свим народима Југославије да могућност да се слободном изјасне о својој судбини и о државном уређењу, Црногорска омладина је у свом Манифесту истакла да су пораз фашизма, побједа демократије и укидање националног угњетавања народа Југославије од стране „шачице београдске господе“ једино могући окупљањем свих антифашистичких и нефашистичких снага у оквиру Народног фронта.

У свим народнофронтским акцијама, значајним скуповима, демонстрацијама, изборима и другим акцијама које је КПЈ организовала омладина је масовно учествовала, објављујући, уз то, у бројне прогласе и летке, у којима је давала пуну подршку ставовима и акцијама КПЈ.³⁸

У свим тим акцијама напредне жене су показале такође значајну активност. Оне су се посебно истакле учешћем и помоћу у штрајковима, демонстрацијама и другим бројним политичким ак-

³⁷ Р. Пајовић, *Рад КПЈ на стварању легалне радничке партије*, 193.

³⁸ В.: Нико С. Мартиновић, *Комунистички омладински покрет у Црној Гори*. ИЗ, књ. XII, 1956. 207 — 228; Р. Пајовић *Активност Народног фронта*, 147 — 149. О великој активности напредног омладинског покрета у Црној Гори у периоду 1918 — 1941. колега др Јован Р. Бојовић написао је посебну монографију („Напредни омладински покрет у Црној Гори 1918 — 1941“, Цетиње 1976).

цијама против фашизма, а за демократизацију земље, чиме су постале значајан фактор црногорског општеномлавног покрета. У вези са масовном акцијом, коју је 1939. и 1940. године, организовао КПЈ за право гласа жена, црногорске напредне жене су показале изузетну активност. На десетак зборова, који су тим поводом организовани, узело је учешћа неколико хиљада жена.³⁹

Укључујући се у општу акцију КПЈ за одбрану независности Југославије, жене Црне Горе су и саме објавиле проглас, у коме су дале пуну подршку ставовима КПЈ, а посебно су се залагале за равноправност жена и за националну равноправност црногорског и других угњетених народа.⁴⁰

У политичким акцијама КПЈ учествовали су и УРС-ови синдикати. Уласком у УРСА, почетком тридесетих година, КПЈ је из ове организације потпуно истиснула социјалдемократски утицај, тако да су не само подружнице него и УРС-ови форуми, почев од мјесних међуструковних вијећа до Обласног одбора за Црну Гору и Боку, у потпуности слиједили политику КПЈ. Истина, у свим овим форумима налазио се велики број чланова КПЈ. Због тога је, почетком 1940. године, Централна УРСА распустила Обласни одбор, јер је прекршио правило о наводној политичкој неутралности синдиката. Тај догађај је постао својерестан политички проблем, који је мобилисао не само сву, иако малобројну, црногорску радничку класу него и јавно мњење у Црној Гори.⁴¹

Преко организација *Селачког братства* и (послије његовог укидања) *Селачке самопомоћи*, која је окупљала око 50.000 чланова, борећи се за рјешавање свакодневних проблема сеоског становништва, КПЈ је успјела да потисне утицај федералиста и земљорадника и да политизирани сеоске масе придобије за свој програм.⁴²

Практично, уочи II свјетског рата, КПЈ је највећим дијелом успјела да искључи утицај на масе грађанских политичких партија у Црној Гори и да постане водећа политичка снага. Она је постала предводник широких слојева народа у борби за грађанске слободе и националну равноправност. Најкраће речено, она је водила потпуно зрелу политику у свим доменима политичког и економског живота. Нарочито се показала далековидна у готово свакодневном упозоравању на опасност која је пријетила нашој земљи од сила Осовине, а поводом неких догађаја, као што су „Аншлус“ Аустрије и комадање Чехословачке, она је организовала масовне демонстрације. Поводом уласка италијанских трупа

³⁹ В.: *Жене Црне Горе у револуционарном покрету 1918 — 1945*, Титоград 1969, 72 — 117.

⁴⁰ АИИ—Т, I 5—1 (40) Проглас жена комуниста Црне Горе, Воке, Санџака, Косова и Метохије — радним женама.

⁴¹ В. Р. Пајовић, *Проблеми око расформирања Главног одбора УРСА-а за Црну Гору и Бокву*, ИЗ, 1 — 2, 1969, 297 — 310.

⁴² В.: Нико С. Мартиновић, *Селачко братство*, ИЗ, 1 — 3, 1949, 37 — 48; Црногорски задружни покрет Селачка самопомоћ, ИЗ 4—12, 1952, 287 — 301.

у Албанију, априла 1939, црногорска партијска организација је припремила масовне демонстрације под паролом „Бранићемо земљу“ у свим већим мјестима Црне Горе. Она је такође енергично емитала и против италијанске политике убацивања политичких емиграната и подстицања сепаратистичких елемената на отцјепљење Црне Горе од Југославије. Тим поводом је објављен проглас црногорском народу, у коме се, поред осталог, каже: „Црна Гора може бити слободна само у слободној демократски уређеној и независној Југославији. Судбина Црне Горе нераздвајно је везана за судбину Хрватске, Србије, Македоније, Словеније и Босне и Херцеговине. Само у заједничкој борби црногорског народа и осталих народа Југославије једино је могуће извојевати да Црна Гора, као и остале наше покрајине, буде слободна и равноправна јединица и да живи слободним, националним животом у оквиру државне заједнице Југославије“.⁴³

Једина сјенка која је у то доба пала на рад црногорске партијске организације биле су антиратне демонстрације, с прољећа 1940. године, којима је захтијевано да се мобилисани војни обвезници врате кућама. Међутим, та грешка је, на интервенцију ЦК КПЈ, отклоњена без већих тешкоћа, јер је, у ствари, и настала због моментано слабе везе са ЦК КПЈ, а на њу је дијелом утицао и спољни фактор. Она је, истина, могла да унесе, а дијелом је и унијела, забуну код народа, али је, ипак, све остало без тежих посљедица, изузев што су се том чињеницом касније непријатељи народноослободилачког покрета користили у пропаганди против КПЈ.

27. марта 1941. године, када је оборена капитулантска влада Цветковић — Мачек и поништено приступање Тројном пакту, дошло је до израза снажно антифашистичко расположење југословенских народа, па разумије се и црногорског, као синтеза општенародног покрета под руководством КПЈ, које је било сажето у неколико основних мисли: слобода, национална независност у ослонцу на Совјетски Савез, а против везивања Југославије за империјалистичке блокове.⁴⁴

Уопште узевши, КПЈ је у Црној Гори у предвечерје II свјетског рата успјела да створи борбено јединство радника, сељака, омладине, жена, напредне интелигенције и свих других демократских снага у Црној Гори, што ће бити од далекосежног значаја за онако еруптиван почетак народноослободилачког покрета 13. јула 1941. године, као и за његов даљи ток.

Др Радоје Пајовић

⁴³ АИИ—Т, Ш 2 — 11 (39), Проглас Црногорске омладине под насловом „Браћо, сељаци, радници, грађани и остали родољуби Црне Горе“.

⁴⁴ Тезе о политичкој ситуацији Покрајинског комитета КПЈ од 24. априла 1941.